

FEKETE KÁROLY

CSIKESZ SÁNDOR TEOLÓGIAI PROFESSZOR,
A DEBRECENI TISZA ISTVÁN MAGYAR KIRÁLYI
TUDOMÁNYEGYETEM
1937/38. ÉVI RECTOR MAGNIFICUSA

Csikesz Sándor a debreceni Tisza István Magyar Királyi Tudományegyetem Hittudományi Karának egyik legnagyobb koncepciójú és legtevékenyebb alakja volt a XX. század első felében. 1921-től lett a Debreceni Lelkészképző Intézet tanára, majd 1923-ban kapta meg egyetemi tanári kinevezését. Nemzetközi megbízatásain túl sok más egyházi és világi tisztséget is betöltött. Csikesz Sándor professzor, mint a tudományszervezés és a református tudománypolitika erős egyénisége jelentős teológiai műhelyt hozott létre. Kétszer viselt dékáni címét, az 1937–38. tanévben pedig a Debreceni Egyetem rektorává választották. Ekkor ünnepelte a Református Kollégium és a Debreceni Egyetem a Kollégium fennállásának 400. évfordulóját. Csikesz Sándor egyetemi tanársága alatt nem volt az egyetemen olyan reformmozgalom, építés vagy újjáépítés, amelynek ne lett volna bátor élharcosa.

Kulcsszavak: Csikesz Sándor, Debreceni Egyetem, rektor, református egyház, református teológia, lelkészképzés

SÁNDOR CSIKESZ PROFESSOR OF THEOLOGY THE RECTOR MAGNIFICUS OF THE HUNGARIAN ROYAL ISTVÁN TISZA UNIVERSITY OF DEBRECEN DURING THE ACADEMIC YEAR 1937/38. Sándor Csikesz was one of the most active figures with great conception of the Theological Faculty of István Tisza Hungarian Royal University of Debrecen of Arts and Sciences in the first part of the XXth century. He became the teacher of the Clergymen's Institute of Debrecen from 1921, than he was appointed to university professor in 1923. Besides his international commissions he held many other ecclesiastical and secular offices. Professor Sándor Csikesz as a strong personality of the organization of research and reformed policy of science established an important theological workshop. He was conferred on the title of dean two times, and in the academic year of 1937/38 he was elected the Rector of the University. At this time the Reformed College and the University of Debrecen commemorated the four - hundredth anniversary of the existance of the Collage. During the professorship of Sándor Csikesz there were not any reform movement, construction or reconstrution at the university without his brave leadership.

Keywords: Sándor Csikesz, University of Debrecen, rector, Reformed Church of Hungary, reformed theology, training of reformed ministers

Életútja

Csikesz Sándor a debreceni Tisza István Magyar Királyi Tudományegyetem Hittudományi Karának egyik legnagyobb koncepciójú és legtevékenyebb alakja volt a XX. század első felében. Drávafokon született 1886. január 8-án. Apja, id. Csikesz Sándor a falu református tanítója volt, anyja Csath Emília.

Középiskolai tanulmányait Siklóson kezdte és Kecskeméten folytatta. Kecskeméti gimnáziumi évei alatt nyílt ki tudományos érdeklődése. Több nyertes pályadíjjal,¹ emlékszóval² hívta fel magára tanárai figyelmét. Aktív tagja volt az önképzőkörnek, amelynek elnökévé is megválasztották.³ Érettségi vizsgáját 1904. június 22-én tette le a Kecskeméti Református Főgimnáziumban.⁴

A kecskeméti Jogakadémiára iratkozott be 1904-ben, de hamar átjelentkezett a Budapesti Református Teológiára. Tanpályája egésze alatt kiváló diák volt. Különösen vonzódott a bibliai nyelvekhez, de szinte minden teológiai szakterületen írt dolgozatokat, pályatételeket.⁵ Aktívan vezette a teológia önképzőkörét. Energiájából arra is telt, hogy diákként négy éven át végzett prédikációs szolgáltatásokat Csepelen,⁶ és kisegítőként tanított a tanítóképzőben. Az 1907/08. tanévben társai szénioroknak választották, akik az ő indítványára mozgalmat indítottak egy protestáns teológiai konferencia, illetve Protestáns Theologus Szövetség létrehozására.⁷

Lelkészképesítő vizsgáit (1908 szeptemberében és 1910 szeptemberében) jeles eredménnyel tette le.⁸ A két vizsga között a berlini egyetemen volt ösztöndíjas hallgató, ahol Strack és Kaftan professzorok mellett Adolf von Harnack előadásait is hallgatta. Ezt követően Ernst Troeltschnél tanult Heidelbergben. Hazatérése előtt ellátogatott Hollandiába és Olaszországba is. Elzarándokolt Párizson keresztül a genfi Kálvin-ünnepségre is, ahol naplójába jegyzett vallomása szerint: „*Genfben Kálvin ünnepén köteleztem el belsőmben magam, hogy az Úr ügyét a magyar szent üggyel egy gyülekezet boldogításában a nagy Kálvin szellemében munkálom.*”⁹

Rövid ideig segédlelkész volt Cegléden, ahol a Ceglédi Állami Főgimnázium és Polgári Iskola vallásánára volt. Belmissziói lendülettel fiú- és lányegyesületet indított, vallásos estélyeket szervezett, kézimunkaórákat rendszeresített, valamint a külvárosiak

¹ „Párhuzam a drámai és epikai jellem között” in *A Kecskeméti Református Főgimnázium Értesítője 1901/02*, 86–87., „Adassék elő Erdély különválásának története és történelmi jelentősége” in *A Kecskeméti Református Jogakadémia Évkönyve* (Kecskemét, 1902/03), 61–62., „Az ötvenes évek hazafias allegóriái” in *A Kecskeméti Református Főgimnázium Értesítője* (Kecskemét, 1903/04), 92.94.

² „A protestantizmus, mint a magyar nemzeti törekvések támogatója” in *A Kecskeméti Református Főgimnázium Értesítője* (Kecskemét, 1902/1903), 55.

³ *A Kecskeméti Református Főgimnázium Értesítője* (Kecskemét, 1902/03), 54., 56. „A szépből eredő érzelem” című esztétikai értekezését megörökítették az önképzőkör érdemkönyvében is. *A Kecskeméti Református Főgimnázium Értesítője* (Kecskemét, 1903/04), 91.

⁴ CSIKESZ Sándor önéletrajza, 1922. október 31., TtREK R 4121. (továbbiakban: CSIKESZ, *Önéletrajz...*), 1.

⁵ CSIKESZ Sándor, *Joáb, bibliai jellemkép*, [é. n.] TtREL I.26.1., „Jézus születésének története, Lukács evangéliuma alapján exegetálva s összevetve a Máténál és az apokrifus evangéliumoknál található tudósításokkal”, „A baptisták hitvallásának és szervezetének evangéliumi bírálata” in *Dunamelléki Ev. Ref. Egyházkerület Teol. Akadémiájának értesítője* (Budapest, 1907/08), 21.

⁶ *A Dunamelléki Ev. Ref. Egyházkerület Teol. Akadémiájának értesítője*, (Budapest, 1907/08), 11–12.

⁷ Uo., 20–21.

⁸ CSIKESZ, *Önéletrajz...*, 1.

⁹ CZEGLÉDY Sándor, *Csikesz Sándor emlékezete*, Debrecen, 1944, 4. = CZEGLÉDY SÁNDOR, „Csikesz Sándor emlékezete – egy fél évszázad távlatában”, *Theologiai Szemle ú.f.* 33, 4. sz. (1990): 226.

és a tanyasiak számára is egyházi alkalmakat szervezett.¹⁰ Megindította az *Egyházi Értesítő* című lapot.

Csikesz Sándort 1911. március 19-én az ormánsági Kiscsány-Osró reformátusai választották meg lelkipásztoruknak. Állását 1912. február 1-jén foglalta el. Kemény munka várt itt Csikeszre, mert erre a tájra akkoriban a kivándorlás, az egykézés, vagyis az elnéptelenedés volt a jellemző. Kodolányi így örököltette meg Csikesz lesújtó kritikáját: „*Pogányok ezek Jani öcsém. Pogányok, mint az avarok meg a honfoglalás idején voltak. Puha, ijedős papnak nincs becsülete közöttük. Az erőt tisztelik, meg az igazságot. A kettőt együtt legkivált.*”¹¹

Csikesz minden energiáját a gyülekezetépítésbe és az igehirdetői munkába fektette,¹² de nem hanyagolta el a gyakorlati teendőket sem: parókiát építtetett, templomot és iskolát renováltatott, orgonát és harangot csináltatott (1913). Kezdeményezésére 1914-ben Fogyszási és Hitelszövetkezet alakult Kiscsányoszróon.¹³

Ugyancsak 1914-ben lett az Országos Református Lelkészegyesület (ORLE) titkára, majd 1915-től az ORLE ügyvezető titkára. Számos előadást tartott az egyházi élet megújításáról gyülekezeti és országos konferenciákon.¹⁴ 1922-től szervezte az ORLE közgyűléseit és konferenciáit, hogy aztán élete végéig munkálja az egyházi közélet elevené tételét.

Az első világháború alatt tábori lelkészi szolgálatra irányították 1914 novemberétől. Munkaterülete a Bécsi Katonai Parancsnoksághoz tartozó csapatok és kórházak lelkigondozása volt.¹⁵ Imádságos könyvet írt katonák számára, Soltész Elemér későbbi tábori püspökkel együtt több tízezer énekeskönyvet nyomtatott számukra. Szolgálati során 1915 októberétől járt az orosz, az olasz és a román harctéren is. 1918. december 13-án szerelt le.¹⁶ Frontszolgálati szüneteiben, az 1917–1919-es esztendőkből a budapesti egyetemen keleti és görög nyelvészeti előadásokat hallgatott.¹⁷ A *Baranyai Kálvinista Lobogón* kívül több publikációja jelent meg a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapban* és a *Lelkészegyesületben*.

Csikesz Sándornak az ORLE-ban és az Országos Presbiteri Szövetségben végzett koncepciózus munkáját ismerve Baltazár Dezső tiszántúli püspök arra szemelte ki, hogy minden kari tanácsi ellenvetéssel szemben, 1921-től a Debreceni Lelkészképző

¹⁰ CSIKESZ, *Önéletrajz...*, 1.

¹¹ KODOLÁNYI János, *Süllyedő világ* (Budapest, 1965), 518.

¹² BARCZA József, „A magyar református lelkészeszmény a két világháború között. Száz éve született Csikesz Sándor”, *Theológiai Szemle ú.f.* 29, 3. sz. (1986): 175–180.

¹³ Uo.

¹⁴ Jelentős dokumentuma ennek az időszaknak az ORLE 1917. évi közgyűlésén kezdeményezett és 1918-ban megalkotott, de a Tanácsköztársaság idején megsemmisített „*Egységes politikai, kulturális, szociális és gazdasági program a magyar kálvinizmus részére*” című irat, amelynek tervezetét Csikesz készítette. 1925-ben azonban megjelent.

¹⁵ Körzetébe tartoztak Bécs városa és hadikórházai, valamint az egész II. Hadtesthez tartozó összes hadikórház.

¹⁶ CSIKESZ, *Önéletrajz...*, 2.

¹⁷ CZEGLÉDY, *Csikesz Sándor...*, 7.

Intézet tanára legyen. Csikesz népes családjának eltartása és lakhatása érdekében nem vált meg lelkészi állásától, hanem tömbösítve tanított és ingázott Debrecen és Csányaoszró között.

Amikor 1923. április 23-án megkapta nyilvános rendes egyetemi tanári kinevezését a Debreceni Tudományegyetem Teológiai Karára, akkor az volt a feltétel, hogy Debrecenbe kell költöznie. Csikesz még két évig ingázott Kiscsányoszró és Debrecen között. Lelkészi állásáról 1924. december 31-jével mondott le.¹⁸

A Gyakorlati Teológiai Tanszéken az egyházzónoklattant (homiletika), az egyházszertartást (liturgia) és a valláspedagógiát (katechetika) tanította. Csikesz átfogó, nyomtatásban is megjelent összefoglaló munkákat nem írt. Kézirataiból, gyorsírással megörökített előadásából és igehirdetéseiből halála után tanítványai rendeztek sajtó alá néhány kötetet.¹⁹

Robusztus kinézete gyenge diákjai számára nyomasztó volt, a tehetségeseknek pedig támasz. Szigorúsága éppúgy legendás volt, mint atyai-pártfogói habitusa. Tizenhét évi professzorsága alatt huszonegyen doktoráltak nála.²⁰ Juhász Géza irodalomtörténész írta Csikesz tanári munkájára emlékezve:

„Sok indulatos diákpanaszt hallottam rá. A vádaskodók nem ismerték az ő mértékét, az ő célját. A pomológusoktól és tajtékpipa-gyűjtőktől akarta a lelkészi kart megtisztogatni. Legkülönb tanítványai kezdettől rajongtak érte, s minél többször teszi őket próbára az élet, annál inkább érzik, hogy a szigorú Csikesz Sándornak volt igaza. Ki a hivatott tanár, nem könnyű kérdés. Egy mérték van rá csalhatatlan: az, akit legkiválóbb diákjai szeretnek legjobban.”²¹

Csikesz debreceni évei alatt a Kollégium levéltárosa is volt. Debrecenbe költözésével egy időben, 1925-ben indította el az általa szerkesztett *Theológiai Szemle* című tudományos folyóiratot.²²

¹⁸ A Debreceni Egyetem Hittudományi Karának (továbbiakban: DE HTK) 1923/24. évi Jegyzőkönyve. – 1923. november 15. III. rendes ülés 74. szám: Csikesz különleges családi viszonya miatt Kiscsányoszróról minden második héten dupla óraszámban kívánt órát tartani, amit a kar tagjai nem láttak jónak. Az 1924. november 15-én tartott IV. rendes ülés 94. száma alatt jelenti ki Csikesz, hogy egyetemi tanszékét tartja meg és lemond lelkészi állásáról.

¹⁹ *Csikesz Sándor Emlékkönyvek I–V. kötet*, szerk. MÓDIS László (Debrecen, 1940–1943). Különösen is az 1., a 3. és az 5. kötet tartalmazza a Csikesz-hagyaték egy részét.

²⁰ Csikesznél doktoráltak: Filep Gusztáv, báró Podmaniczky Pál, Dancsházy Sándor, Enyedy Andor, Gaudy László, Ferenczy Károly, Incze Gábor, Rácz Béla, vitéz Bogár János, Szabó Zoltán, Benedek Sándor, Patay Lajos, Nagy Sándor, Illyés Endre, Nagy Sándor Béla, Bartha Tibor, Horváth Jenő, Gál Lajos, Kathona Géza, Kiss Tihámér, Erdei Mihály. Lásd Incze Gábor: Csikesz Sándor. Emlékezés ORLE konferencián 1940-ben. *Csikesz Emlékkönyvek II.*, 8.

²¹ *Csikesz Emlékkönyvek I.*, 7.

²² FEKETE Károly, *A Theológiai Szemle a magyar teológiai gondolkodás történetében – református szemmel*, *Theológiai Szemle* ú.f. 49, 1. sz. (2006): 38–43.

A Református Konvent küldöttjeként jelentős egyházdiplomáciai tevékenységet fejtett ki úgy is, mint a Protestantischer Weltverband²³ és az Internationaler Christlicher Presse Verein magyarországi képviselője. 1926-ban részt vett a Protestáns Világszövetség drezdai, 1930-ban a zürichi²⁴ és elberfeldi ülésén, 1932-ben a stockholmi protestáns nagygyűlésen még bizottsági elnöki feladatot is kapott.²⁵ A Nemzetközi Keresztyén Sajtószövetség gyűlésén 1928-ban járt Kölnben, 1934-ben a Nemzetközi Belmissziói és Diakóniai Szövetség nagygyűlésén tartott előadást,²⁶ Delftben pedig megkoszorúzta Orániai Vilmos sírját és Hemmenben emlékbeszédet mondott.²⁷ 1929-ben Speyerbe, a jubileumi ünnepekre vezette a magyar lelkészküldöttséget.

Egész életére nagy hatással volt szentföldi utazása 1929-ben, amikor ellátogatott Egyiptomba, Kis-Ázsiába és Palesztinába.

Nemzetközi megbízatásain túl sok más tisztséget is betöltött. Tagja volt a Lelkészképesítő Bizottságnak, a Debreceni Kollégium Felsőoktatási Tanácsának, a Konventi Valástanári Bizottságnak, a Kálvineum Református Lelkeszi Árvaház igazgatótanácsának, az Országos Református Jóléti Társulat igazgatóságának, a Debreceni Tisza István Tudományos Társaságnak, az Egyetemes Konvent Sajtó, Műemlék, Levéltári és Parókiális Könyvtár Bizottságának, a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság igazgatóválasztmányának, és alelnöke volt a Tiszántúli Egyházkerület Diakonissza Bizottságának. Döntő szerepe volt abban, hogy 1933-ban megnyitotta kapuit a debreceni Diakónisszaképző Intézet.²⁸

Csikesz tudományos felkészültségéért és a kor tudományos életében betöltött szerepéért 1934-ben megkapta a Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Evangélikus Hittudományi Karának honoris causa doktori címét, rektori évében (1937/38) vette

²³ A Protestáns Világszövetség egyes bizottságaiban elhangzott beszédei megjelentek a *Protestantische Rundschauban*. 1928-ban Benedek Zsolt zsinati főtanácsossal együtt szervezte meg Csikesz a Protestáns Világszövetség budapesti és debreceni gyűlését.

²⁴ A kappeli kiránduláson mondta el „Zwingli emlékezete” című beszédét 1930. október 7-én. Megjelent: CSIKESZ Sándor, „Zwingli emlékezete”, *Lelkészegyesület*, 1930. október 18. 330. – A Zwingli halálának 400. évfordulóján, 1931-ben rendezett ünnepségsorozaton is Csikesz képviselte a Magyar Református Egyházat, ahol szintén emlékbeszédet mondott. A debreceni Zwingli-ünnephez lásd CSIKESZ SÁNDOR, *Miért szereti Zwinglit a magyar református nép?* Elhangzott Zürichben 1931. október 10-én, TtREL I.26.1. 1.

²⁵ CSIKESZ Sándor, *Úti jegyzetek a protestáns világkonferenciáról*, 1932, TtREL I.26.1.

²⁶ A *Protestantische Rundschau* 1934. októberi számának ismertetése: TtREL I.26.1. 13., Megjelent a *Posener Evangelische Kirchenblatt* 1935. januári számában is. CSIKESZ Sándor, *Protestánsok a magyar állami élet vezetésében*. Elhangzott Hemmenben a Protestáns Világszövetség gyűlésén, 1934 júliusában, TtREL I.26.1.

²⁷ *Csikesz Sándor életrajza*, n. n., é. n. TtREK R 4122. 5. és CSIKESZ Sándor, *Orániai Vilmos emlékezete*, elhangzott Hemmenben a Protestáns Világszövetség gyűlésén, 1934 júliusában, TtREL I.26.1.

²⁸ Csikesz Sándor beszéde a debreceni diakónusképző megnyitásán, 1933. nov. TtREL I.26.1. 2.: „Ezt a diakónusképző intézetet, mint egyházunk régi adósság letörlesztését a Kálvini alapok és az evangéliumi fundamentum felé határozott, céltudatos és következetes lépéssorozatot tekintjük.” Az intézet történetéhez, *A Debreceni Diakóniai Intézet*, szerk. PETŐ Lajosné (Debrecen, 2001).

át az észttől államfőtől az észtt-magyar művelődési kapcsolatokat fejlesztése terén kifejtett fáradozásaiért az Észtt Fehérszillag Érdemrend középkeresztjét.²⁹

Csikesz tudomány szemléletéről

„Gyökeres keresztény humanizmusa, európai látóköre és mélyreható történelmi műveltsége különösképpen alkalmassá tették őt arra, hogy az ősi universitas-eszmét, amelynek pedig a kor praktícizmusában, technicizmusában és államtotalitásra való törekvéseiben olyan veszedelmes ellenfelei támadtak – mind karközi viszonylatban, mind pedig kifelé nagy lelkesedéssel és meggyőző erővel képviselje.”³⁰

Egyházi kálvinizmusában harmonikus egységbe illeszkedett a bibliai kereszténység és a vallástudományi teológia pozitívizmusa, valamint a református hitvallásos elvhez társuló építő jellegű tudományosság.

Ez az építő jellegű tudományosság azonban semmiképpen sem volt sekélyes! Sőt: tervszerű és céltudatos teológiai munkára ösztönzött.

Csikesz tudományfelfogásának legfontosabb vonása, hogy a tudományos felkészülést csak a maga komplexitásában tudta elképzelni: vallja a teológiai tudomány egységét és egyháziasságát, s ennek alapján alakult ki átgondolt lelkes- és egyházképe.

„A teológiai tudomány minden diszciplínája tartozik tekintettel lenni az empirikus egyházra és tartozik ezt az empirikus egyházat ideális egyházzá fejlődésében elősegíteni.³¹ Kiterjeszkedünk minden teológiai tudományra, sőt a filozófia és paedagogia határkérdéseire is, hiszen lelkesi státusunkból minden diszciplína részére szép számú érdeklődő csoportosul. [...] A bibliai tudományok s a gyakorlati teológia tudománya a teológiai tudományok oltárának két kiemelkedő szarva, melyeknek megragadása, el nem bocsátása minden hűséges lelkipásztori életet meggazdagíthat s eredményesebbé tehet.”

Csikesz Sándor professzor, mint a tudomány szervezés és a református tudománypolitika erős egyénisége ilyen megfontolásból hozta létre debreceni kartársai segítségével azt a teológiai műhelyt, ami a *Theológiai Szemle* körül alakult 1925-től kezdve. Mind ezt egy olyan időszakban tette, amikor a teológiai intézmények szinte mindegyikében generációváltás zajlott, és egy igen intenzív teológiai irányváltás ment végbe egyházunkban.

²⁹ DE HTK 1937/38. Jkv. – 1938. január 11. VI. rendkívüli ülés, 141. szám, 1938. január 21. VII. rendes ülés, 161. szám.

³⁰ CZEGLÉDY, *Csikesz Sándor...*, 9.

³¹ *Theológiai Szemle* 5, 1–3 (1929): 190.

„Hú tükre csaknem két évtized magyar protestáns teológiai szellemének. [...] Nemcsak az idő, de a fiatalabb és egészen fiatal theologus nemzedék is szóhoz jutott e tizenhat évfolyam hasábjain s ma már teológiai profeszorok, vallásstanárok és más felelősségteljes állásban lévők mindazok, akiknek első zsengéje, doktori disszertációja, teológiai akadémiai magántanári értekezése, próbaelőadása vagy más kisebb-nagyobb tanulmánya, könyvismertetése elsőnek a Theológiai Szemle hasábjain látott napvilágot.”³²

Csikesz nem a csoportérdekeket, nem a kegyességi érdekeket tartotta szem előtt, hanem önálló és új utat kívánt járni tudományos elkötelezettséggel és függetlenséggel. A *Theológiai Szemle* ezzel az irányultsággal nem akarta szaporítani a szekértáborok számát, de lefedett egy hiányterületet, amellyel mint tudományos orgánus, kegyességi körök és teológiai irányok fölötti, független módon kívánta szolgálni a teológiai tudományosság ügyét.

Ahogy egyik szerkesztői közleményében írta:

„[a *Theológiai Szemle*] szigorú tudományos módszerrel és eszközökkel, de még szigorúbb tudományos lelkiismerettel igyekszik a pozitív értékek feltárására. Tudományos ellenfeleit nem megvetni, de megérteni, nem lekicsinyelni, de meggyőzni törekszik. Szóhoz enged minden olyan tudományosan képzett s a teológiai tudományok művelésére módszeresen képes szakembert, akiben ezenfelül nemcsak a vallásos érzék van meg, mint pszichológiai alapfeltétel, hanem aki benső életét a keresztyén vallás legmagasabb életformái: a kálvinizmus, vagy lutherizmus értékei áthasonításával és elfogadásával igyekszik evangéliumi keresztyén személyiséggé növelni.”³³

Kálvini impulzus alapján³⁴ Csikesz teológiai habitusának és munkamódszerének két jellemzője van. Az első: a keresztyén egyház minden életmegnyilvánulását közvetlenül az Isten Igéje uralma alá helyezi, és a Szentírást mint végső fórumot ismeri el és azt következetesen akarja érvényesíteni. A második: saját korának a szükségleteit gyökerükig menően elemzi, emberi tekintélyek előtt meg nem torpanva képviseli a bibliai álláspontot.³⁵

³² VASADY Béla, *Új korszak küszöbén, Theológiai Szemle* 17, 1. sz. (1941): 9.

³³ CSIKESZ Sándor, *Beköszöntő, Theológiai Szemle* 1, 1. sz. (1925): 3.

³⁴ Biztosan nem véletlen, hogy – hála a *Kálvin és a kálvinizmus* 1936-ban megjelent kötetének – a kevés teljesen kidolgozott Csikesz-tanulmány egyike éppen az, amelyikben „*Kálvin pásztori igehirdetése módszerének legfőbb elemei*”-t vizsgálja nagy alaposággal.

³⁵ CSIKESZ Sándor, „Kálvin pásztori igehirdetése módszerének legfőbb elemei” in *Kálvin és a kálvinizmus*, szerk. RÉVÉSZ Imre (Debrecen: Debrecen szabad királyi város és a Tiszántúli református egyházkerület könyvnyomda-vállalata, 1936), 237–238.

*Professzori tevékenysége*³⁶

Csikesz a gyakorlati teológia különböző ágaiban egész sereg fiatalabb erőt kutatómunkába állított, inspirált és irányított, akik a gyakorlati teológiai kérdések széles körű történelmi feldolgozásával fejlesztették irodalmunkat.³⁷ Professzori működése alatt huszonegyen szereztek nála doktori fokozatot, ami az utókor számára azt üzeni, hogy a tudósutánpótlás (a szukreszcencia) biztosítását professzori kötelességének tartotta.

A dolgozatok magas száma nemcsak statisztikailag fontos, hanem azért is, mert ezeken a nyomtatásban is megjelentetett műveken keresztül segítette a régi hamis szillogizmusok helyett az új és helyes gyakorlati teológiai következtetéseket eljuttatni a korabeli lelkészi karnak.

Debrecenben Csikesz váltotta le az egyházsónoklattan elnevezést az igehirdetés elméletére. Csikesz homiletikát tanított,³⁸ mert szerinte hamis az a szillogizmus, amely azt állítja, hogy az igehirdetés szónoki beszéd – a szónoki beszéd törvényeit a retorika adja, tehát az igehirdetés elmélete *retorica sacra*. Csikesz állítja át a magyar gondolkodást a helyes vágányra: „*az igazi igehirdetés minden, csak nem szónoki beszéd; legelső sorban a Krisztusban kiépzült keresztyén személyiség bizonyágtétele a Szentlélek által.*” 1931-ben még csak Barth igehirdetésére tér ki, amikor azt mondja:

„Abban, hogy az igehirdető az átélt Igét hirdeti, már benne van az, hogy a Wort Gottes folytatódik. A Biblia a leírt Ige, az átélt Ige – prédikáció! Barthon is túl-megyünk; nála ugyanis nincs arról az örvendező érzésről szó, mely eltölt, mikor Isten a szívbe költözik. Az ő dogmatikájából hiányzik a Szentlélekben való boldog öröm és az abból való háládatos szolgálat.”³⁹

Az 1933/34. tanév homiletika óráin viszont már ismerteti Barth mellett Thurneysen és Gogarten igehirdetését is.⁴⁰

A liturgiában annak ad hangot, hogy az istentisztelet legyen újra az Istennel való lelki egyesülés ideje. A liturgikán belül kiemelt területként kezelte az egyházművészetet. Az oktatásban ez azt jelentette, hogy nagy hangsúlyt helyezett a paramentikára, a templomépítészet történetére és problematikájára, különösen is a református templomok berendezésével kapcsolatos anyagrészre. A külső-belső ízléstelenséggel és igény-

³⁶ Gyakorlati teológiai felfogásához lásd: „*A magyar református teológiai irodalom helyzetképe és legközelebbi teendői*” című Csikesz szerkesztette füzet általa írt gyakorlati teológiai fejezetét. Vö. *Theológiai Tanulmányok* 41. (Debrecen, 1934), 29–31. – Szillogizmus (görög) = A következtetés legegyszerűbb formája: két egymásra vonatkozó állításból, tételből (ezek a premisszák) vonjuk le a következtetést.

³⁷ TÖRÖK István, „A mai magyarországi református teológia helyzetképe”, *Theológiai Szemle* 18, 1. sz. (1942): 34.

³⁸ *A Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem tanrendje az 1925/26. tanév I. félévére* (Debrecen, 1925), 5.

³⁹ TtREK R 4080/2. Jegyzet az 1931/32. évből (Németh László IV. évf.)

⁴⁰ TtREK R 4080/6. 1933/34. év.

telenséggel szembeállítja a keresztyén gyülekezet örvendezését (*charis*) elősegítő helyes megoldásokat:

„megfelelő bibliai föliratok, harmonikus, örvendező ritmusú éneklés, az idvezítő kegyelemért himnusi szárnyalású imádság, s boldog ragyogó belső bizonyoságtétel az igehirdetésben, s nem utolsó sorban a magatürtőztető és alázatosan szerény, de lelkes orgona-kíséret elősegítheti ezt a charisztikus, agalliasztikus vonást.”⁴¹

Csikesz szerint a református istentisztelet esztétikuma a lelkek formálásában van. Ilyen elvek szerint készült az ő irányításával a Debrecen-Kossuth utcai templom belső díszítése⁴² és a debreceni Egyetemi templom tervei.⁴³ Az oktatáson túl demonstratív példát adott Csikesz az 1934-ben Budapesten általa szervezett Országos Református Kiállítás lebonyolításával, amely reflektorfénybe állította a református egyházművészet és műemlékvédelem kérdését.⁴⁴

Valláspedagógiai munkássága terén kilépett a liberális teológia keretei közül, felismerte kora vallásánításban mutatkozó válságát, és új utakat mutatott valláspedagógiai oktató munkájában. Ennek vonalaira 1934-ben mutatott rá:

„Legszembetűnőbb a gyökeres reform szükséges a valláspedagógia területén, ahol egy évszázad óta szintén uralkodik egy hamis syllogizmus: a vallás lényege az értelem birodalmába tartozó tanok és igazságok csoportja; a vallás tehát tantárgy: egy a többi tantárgyak közül; Herbart és iskolája nagyszerűen feldolgozta az igazságok és tanok tanításának módszertanát; ergo: a vallást is ezzel a methodikával, tantárgyként és tanórák folyama alatt kell tanítani. S ezzel a hamis következtetéssel Középeurópa protestánsai között feledésbe megy az egész keresztyénségnek majd tizenhét évszázadon keresztül megszakítatlan folytonossággal gyakorolt módszere, mellyel a gyermekeket istentiszteletre, Istennel egybekötött életre az istentiszteleten való részvétel által igyekezett nevelni (missa katekumenorum, a reformáció katekizációs istentiszteletei stb.). A régi nyomokra való visszatérés vágya szülte az anglo-amerikai Sunday school stb. mozgalmakat, másfelől a Kindergottesdienst, Jugendgottesdienst gyorsan népszerűvé vált eszméjét. A gyermeket nem vallásos igazságokra kell megtanítani, hanem az élő Isten igaz tiszteletére kell a katekhetta életpéldájában rávezetni. A másik sürgető szükség a valláspedagógia reformjánál az a politikai körülmény, hogy az államok egész sora oldja föl a vallásoktatási kényszer törvényét. Olyan valláspedagógiára van tehát szükség, mely kényszerítés nélkül is oda tudja vonzani az Istenhez a gyermeki lelkek százezreit. Hatalmas reformáló munkára van tehát itt is szükség.”⁴⁵

⁴¹ Csikesz *Emlékkönyvek V.*, 138.

⁴² CSIKESZ Sándor, „A debreceni Kossuth-utcai templom belső díszítése”, in *Csikesz Emlékkönyvek III.*, 196–202.

⁴³ SZENES László, *A Debreceni Egyetemi templom*, Debrecen, é. n., 4–5.

⁴⁴ Csikesz álma az volt, hogy a kiállítás anyagának felhasználásával létrehozza Debrecenben az Országos Református Múzeumot.

⁴⁵ CSIKESZ Sándor, *A magyar református teológiai irodalom helyzetképe és legközelebbi teendői*. Különnyomat a Theológiai Szemle X. évfolyamából. Debrecen, 1934 (*Theológiai tanulmányok*, 41), 30.

A lelkigondozás terén pedig azt javasolta, hogy „*a régi boldog idők cura pastoralis receptkönyve megérett a félretételre, hogy helyébe a Biblia és az emberi lélek ismeretén felépülő lélekgyógyítás és lélekerősítés tudománya léphessen.*”⁴⁶

Exkurzus: Csikesz javaslatai a lelkészképzésért

Mint kezdő tanár a debreceni Lelkészképző Intézetben már 1916-ban igyekezett egységesé tenni az elméleti és gyakorlati képzést.⁴⁷ Jelentős oktatási javaslatait akkor nyújtotta be, amikor már mint egyetemi tanár Debrecenbe is költözött, és az 1925/26. tanévben első ízben töltötte be a dékáni tiszteletet. Munkálkodását lendület, tervszerűség és koncepciózus oktatásszervezés jellemezte. A miniszternek hét új tanszékre tett javaslatot.⁴⁸ Indítványozta, hogy az 1926/27. tanévben állítsák fel a Valláspedagógiai Intézetet és a Liturgiai Intézetet.⁴⁹

1933/34-ben ismét dékán lett és eredményesen lépett fel az egyszemélyes tanszékek bővítéséért és tanársegédek munkába állításáért.⁵⁰ Ez az időszak az egyházban is az állástalan diplomások korszaka volt. Bár mind a nyolc tanszékéhez jónak látott volna egy-egy tanársegédet, az első alkalommal, 1934-től négy fő kapott kinevezést.⁵¹ Ezzel erősödött a teológiai fakultás egyetemi jellege, segítette az egyetemi tanárok tudományos munkáját és a tanári utánpótlás megoldását. A Debrecenben végzett tehetséges diplomások szemináriumi gyakoronokokként maradtak bent az egyetemen.⁵²

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ TIBORI JÁNOS, *Három tanulmány – A Debreceni Református Lelkészképző Intézet története 1914–1950; A Debreceni Református Kollégium Tanítóképző Intézetének története 1925–1952; A Debreceni Református Kollégium ifjúsági telepítési akciója 1938–1944* (Debrecen, 1998), 37kk.

⁴⁸ DE HTK 1925/26. Jkv. – 1925. május 21. XIII. rendes ülés, 280. szám. Vö. Jkv. 1926. november 18. III. rendes ülés, 70. szám.

⁴⁹ DE HTK 1925/26. Jkv. – 1925. május 21. XIII. rendes ülés, 280. szám, és DE HTK 1927/28. Jkv. – 1927. szeptember 20./ I. rendes ülés, 11. szám.

⁵⁰ Dr. Márffy Ede debreceni jogász egyetemi tanár memorandumban fordult a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, hogy a Debreceni Egyetem karain állhassanak munkába tanársegédek. Elképzelése szerint: „*Ezek az állások fizetés nélküliek, ideiglenes jellegűek és korlátozott számúak lennének. Az ilyen állást betöltők szakpályájukon való elhelyeződésnél előnyben részesülnének és tanársegédi minőségben eltöltött szolgálati idejük nyugdíjba beszámítható volna. Előnyben részesülnének bel- és külföldi ösztöndíjak odaítélésénél is.*” DE HTK Jkv. 1932/33. – 1933. március 25. X. rendes ülése, 267. szám.

⁵¹ Így kezdte el pályáját például Lukács László, több kommentár szerzője, dr. Farkas Ignác (későbbi vallásosítási tanár) és Bodonhelyi József (későbbi budapesti teológiai tanár) a homiletikai és etikai szemináriumban, dr. Kálmán Sándor (későbbi hajdúhadházi vallásosítási tanár) az ó- és újszövetségi szemináriumban, Pákozdy László Márton (az iskolateremtő debreceni és budapesti teológiai professzor) a vallástörténeti és Segesváry Lajos (az egyháztörténeti tankönyvíró) az egyháztörténeti szemináriumban, ahol majd Bucsay Mihály (későbbi budapesti egyháztörténész) és Molnár Gyula segédlelkész követte őket.

⁵² Vö. DE HTK 1934/35. Jkv. – 1934. szeptember 6. I. rendes ülés, 60. szám, 1934. november 30. III. rendes ülés, 123. szám.

A központi egyetemi épületbe való kiköltözéssel felvetődött az egyetemi istentiszteletek tartásának kérdése is, amely addig a Kollégium Oratóriumában volt.⁵³ Csikesz professzor ismételen koncepcionális megoldással állt elő „az egyetemi mintaistentisztelet”-re adott javaslatával: „*Miután két egyetemi gyakornok a tervezett istentiszteletek tartása céljából egyfelől az adminisztratív liturgiális, másfelől az egyházzenei liturgiális teendők végzésére a vezető professzor mellé okvetlenül szükséges.*” A kar tagjainak azonban ez nem nyerte el a tetszését, ezért Csikesz visszavonta javaslatát.⁵⁴

Az 1930–40-es években közel egy évtizedig zajlott a lelkészképzés és a teológiai oktatás reformjának vitája, amelyből a debreceni teológiai kar tagjai is kivették a részüket.⁵⁵ A debreceni tanárok reformelképzelései közül kiemelkedett Csikesz Sándor távlatos és merész tervezete.⁵⁶

Egyetemi rektor – 1937/38

Csikesz teológiai tanársága alatt kétszer viselte a hittudományi kar dékáni címét (az 1925/26. és az 1933/34. tanévben), az 1937/38. tanévben pedig a Debreceni Egyetem rektorává választották.

Az 1937/38. tanévben a Református Kollégium és a Debreceni Egyetem együtt ünnepelte meg a Kollégium fennállásának 400. évfordulóját. A jubileumi ünnepségek előkészítő bizottságának előadója Csikesz Sándor volt, aki már 1935-ben kezdeményezte a méltó ünnepség megrendezését. Juhász Géza jellemzése szerint: Csikesz

„szinte rejtelmes rajongással szerette a leglegendásabb magyar iskolát. Világraszóló fényvel akarta négyszázados jubileumát megünnepelni. Világfordulat kellett hozzá, hogy meggátolja terve megvalósulását. Még így is múlhatatlan alkotásokkal, kezdeményekkel írta be a nevét az Alma Mater történetébe.”⁵⁷

⁵³ Lásd ehhez a DE HTK 1932/33. Jkv. 151. és 278. számát.

⁵⁴ Csikesz a dékánnak írta, s a 278. szám alatt szó szerint idézi a Jkv.: „*Miután két egyetemi gyakornok a tervezett istentiszteletek tartása céljából egyfelől az adminisztratív liturgiális, másfelől az egyházzenei liturgiális teendők végzésére a vezető professzor mellé okvetlenül szükséges s miután ezeknek teljes egyetemi végzettségű egyéneknek kell lenni (mert különben megtörténik, hogy esetleg vagy liturgikát, vagy homiletikát nem is hallgattak lényen), s miután ezeknek valamelyes díjazása csak az egyházi felsőbbség hozzájárulásával biztosítható a mai nehéz gazdasági viszonyok között: ezekhez a feltételekhez ragaszkodnom kell. Ezeket a feltételeket a kar több tagja teljesíthetetlennek találja s így számomra egy munkatöbblet önfeláldozó elvállalása illuzóriussá vált.*” (1933. február 22. a beadvány kelte)

⁵⁵ A tíz esztendő reformtörekvéseire lásd VASADY Béla, *A lelkészképzés reformja* (Debrecen, 1940).

⁵⁶ VASADY Béla, „A lelkészképzés reformja”, *Lelkészegyesület* 33, 3. sz. (1940): 10–12., 4. sz. (1940): 14–16.

⁵⁷ JUHÁSZ Géza, „Csikesz Sándor 1886–1940 – Megemlékezés” in *Csikesz Emlékkönyvek I.*, 7.

Rektori éve a jubileum jegyében indult, ezért rektori székfoglaló értekezését „*A debreceni Kollégium évszázados külföldi kapcsolatainak vázlata*” címmel tartotta meg 1937. október 4-én.⁵⁸

Az 1937/38-as jubileumi tanévben indult intenzív levelezés Friedrich Karl Schumann hallei dékán és Csikesz Sándor között a hallei magyar egyháztörténelmi intézet tárgyában,⁵⁹ illetve a hallei-debreceni professzorcsere ügyében.⁶⁰ Friedrich Karl Schumann rendszeres teológus 1938 tavaszán tartotta meg tízrészes előadását *Schöpfung und Offenbarung* címmel.⁶¹ Ugyanő segített megvalósítani a hallei magyar teológiai kutatóintézetet.⁶²

A hallei Reformiertes Convict magyar ösztöndíjasai közül a két világháború között a legtöbben a debreceni hittudományi karról érkeztek, összesen tizenegy hallgató.⁶³ A magyar és a német illetékes minisztérium támogatásával a hallei egyetem, a debreceni református és a soproni evangélikus teológiai kar magyar könyvtárát és tudományos kutatóállomást is létesített Halléban, ami a régi hallei magyar könyvtár gyarapítását jelentette.⁶⁴ Első vezetője 1938–1940 között dr. Bucsay Mihály volt hallei ösztöndíjas teológus (későbbi budapesti teológiai professzor) lett, s olyan utódai voltak, mint például Pálfi Miklós későbbi evangélikus professzor,⁶⁵ illetve dr. Harsányi András református,⁶⁶ Nagy Gyula evangélikus⁶⁷ ösztöndíjas lelképásztorok.

Baltazar Dezső püspök bizalmát és támogatását élvezve Csikesz jelentős állami támogatást szerzett, így maradandó létesítmények születtek, és nagy beruházások kezdődtek el a nevezetes esztendő alkalmából: országos tervpályázatot hirdettek az egyetemi református templomra,⁶⁸ elkészültek az egyetemi tornacsarnok és diákház tervei.

⁵⁸ Vö. *A Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem Évkönyve és almanachja az 1937–38. tanévről*, közlésezi CSIKESZ Sándor, Debrecen, 1938. 9–17.

⁵⁹ DE HTK 1936/37. Jkv. – 1937. március 9. VII. rendes ülés, 218. szám. A kapcsolat visszavezethető August Lang hallei egyházkormányzó és teológus 1927 őszén a Református Világszövetség megbízásából tett magyarországi látogatására. Ravasz László kíséretében találkozott a kormányzóval, a miniszterelnökkel és a kultuszminiszterrel is, majd Debrecenbe is ellátogatott.

⁶⁰ DE HTK 1936/37. Jkv. – 1937. május 8. X. rendes ülés, 309. szám, 1937/38. Jkv. – 1937. december 20. 101. szám.

⁶¹ DE HTK 1937/38. Jkv. – 1938. március 7. VIII. rendes ülés, 225. szám, 1938. április 9. IX. rendes ülés, 277. szám. Az előadás főbb gondolatai megjelentek: Friedrich Karl SCHUMANN, „Kijelentés és teremtés” *Theologiai Szemle* 14, 4. sz. (1938): 229–250.

⁶² DE HTK 1937/38. Jkv. – 1938. június 28. XIII. rendes ülés, 369. szám.

⁶³ MOLNÁR Sándor, „Magyarországi református lelkészek és teológusok a hallei Reformiertes Convictban a két világháború között”, *Theologiai Szemle ú.f.* 54, 4. sz. (2011): 226–233.

⁶⁴ Részletes leírása és szabályozása: DE HTK 1937/38. Jkv. – 1938. június 28. XIII. rendes ülés, 369. szám. Szabályzat módosítás: DE HTK 1942/43. Jkv. – 1942. november 27. 119. szám.

⁶⁵ DE HTK 1940/41. Jkv. – 1941. április 29. IX. rendes ülés, 304. szám.

⁶⁶ DE HTK 1941/42. Jkv. – 1942. január 21. VI. rendes ülés, 216. szám.

⁶⁷ DE HTK 1943/44. Jkv. – 1943. december 23. VI. rendes ülés, 140. szám.

⁶⁸ Az Egyetemi Templomhoz ld.: DEZSŐ Kinga Julianna, „Lássatok hozzá, és építsétek föl Istennek, az Úrnak szentélyét» – A Debreceni Református Egyetemi Templom építésének története” *Gerundium*, 4. sz. (2017): 52–70.; FEKETE Károly, „Csikesz Sándor és a debreceni Egyetemi Templom” in „*Kezem*

Az egyetem előtti parkba már évekkel korábban megálmodta Csikesz, hogy a Debrecenhez kötődő négy jeles reformátor szobrát szeretné felállíttatni. Az elsőként felavatott szobor Meliusé volt Csikesz dékánusa idején, az 1933/34. tanévben. A többi szobor avatására 1939. április 27-én került sor. Ekkor került az egyetem előtti térre Melius Juhász Péter szobra mellé Huszár Gálé, Komáromi Csipkés Györgyé és Szenci Molnár Alberté. Az alkotók: Pásztor János, Kisfaludy Stróbl Zsigmond és Óhman Béla szobrászművészek.

A Debreceni Református Kollégium fennállásának 400. évfordulójára tervezett, sok külföldi vendégre számító és 14 nemzetközi hírví díszdoktor felvonulató ünnepség meghiúsult az 1938. szeptember 29-i müncheni egyezmény után kialakult feszült politikai helyzet miatt. A külföldi vendégek nem tudtak eljönni 1938. október 4-re, így az örömmünnep elmaradt.

Csikesz rektori beszámolója az 1937/38. tanévről az 1938. október 8-án megtartott, új tanévet (1938/39) megnyitó ünnepségen hangzott el. Rektori évének fontos eredményeként adott számot az egyetemi Aula műszaki berendezéseinek kiépítéséről, bebútorozásáról, a tanács pódiumának elkészültéről és az ablakok művészi üvegfestményekkel történt díszítéséről, amelyeket a neves művész, Róth Miksa tervezett.⁶⁹ Ez utóbbiakat Csikesz így mutatta be beszédében:

„Az üvegfestmények egyfelől az angyalos magyar címet és a fakultások neveit ábrázolják, másfelől a középső ablakon elibénk tárul a debreceni ősi Kollégium XVII. századbeli képe, s mellette jobbról és balról két-két ablakon az a négy külföldi egyetem a legrégebb épületében ábrázolva, amellyel a debreceni Kollégium a legbensőbb viszonyt tartotta fenn négy évszázadon keresztül. Ezek: a Wittenbergi és Genfi egyfelől, a Zürichi és Utrechti másfelől. Mind a négy kép eredetijét az illető egyetemek küldötték meg nekünk, végtelen tisztességnek tartván azt, hogy egyetemük legrégebb képe Aulánkat díszesíti.”⁷⁰

A fentiekén túl, Csikesz közreműködött abban is, hogy a Kollégium árkádjai alá domborművek készüljenek a nagy professzorok és híres diákok portréival, és elinduljon egy tudományos kollégiumtörténeti sorozat Révész Imre szerkesztésében és készüljön egy kötet ismeretterjesztő céllal is Zsigmond Ferenc feldolgozásában.

A két világháború közötti időben tudatos feladatának érezte Csikesz Sándor, hogy Debrecen egyházi szempontból is megőrizze egy olyan lelki-szellemi központnak, amelynek kisugárzása széles körre kiterjed. Ez egy olyan közeg megszervezését és fenntartását jelentette, amely kedvezett a tudományos identitás erősítésének.

---

be veszem és arról elmélkedem” – Emlékkönyv Fekete Csaba születésének 75. és könyvtárosi működésének 50. évfordulójára, (Debrecen: Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, 2015), 130–149.

⁶⁹ RÓFI MÓNika és HAPÁK JÓzsef, *Megőrzött értékeink* (Debrecen, 2012).

⁷⁰ CSIKESZ SÁNDOR, „*Rektori beszámoló jelentés a debreceni m. kir. Tisza István Tudományegyetem 1937–38. tanévi állapotáról és működéséről*” in *Évkönyv és Almanach 1937–38*, 89–90.

Tanár- és diákkörökben is felszínen tartott kérdés volt a két világháború között: *Milyennek kellene lennie Debrecennek?* Az egyik diákválasz szerint: „*Röviden: erőközpontnak, magyar kálvinista főhadiszállásnak, világító fáklyának! [...] Hármás az a feladat, mely Debrecennek jut. Valóban magyar kálvinista Genffé lenni.*”⁷¹

Nem tekinthetjük véletlennek, hogy az István király halálának 900. évfordulója és a Református Kollégium fennállásának 400. évfordulója évében, 1938-ban Debrecenben rendezték meg – a magyarok világkongresszusához kötődően – a magyar reformátusság lelki egységét kifejező I. Magyar Református Világgyűlést 1938. augusztus 23-án.⁷²

A lelkipásztor kontextusismeretének fontossága

Csikesz Sándor a két világháború között igen komoly teológiai felkészültséggel és pedagógiai bátorsággal vállalta fel a nemzeti sorskérdésekben az órállói feladatot. A Trianon utáni bonyolult szellemi-lelki-politikai viharok közepette átgondolt teológiai válaszok születtek, amelyek iránymutatást jelentettek az egyetem falain belül és kívül élő protestáns értelmiség számára.

A felfokozott nacionalista közhangulat idején példát mutatott a radikalizálódás ellen ható, az azt visszafogó, fajleméltmentes nemzeti identitástudat ápolásában. Szükség is volt erre, mert a Klebelsberg minisztersége idején bevezetett egyetemi *numerus clausus*-törvény⁷³ 1920-as évekbeli alkalmazása miatt, majd az 1928. évi módosítása után több hullámban szerveztek zavargásokat a jobboldali radikális ifjúsági szervezetek az ország egyetemlein. Debrecenben különösen is 1928 őszén,⁷⁴ 1932 őszén, az 1933/34. tanévben⁷⁵ és 1940 őszén volt zajos, több napig elhúzódó rendbontás és tüntetés. A hazai egyetemeken történt eseményeket kutató Ladányi Andor szerint országosan is igaz a megállapítás:

„Az egyetemi vezetők, professzorok közül csak kevesen voltak, akik az atrocitások elkövetőivel szemben erélyesebb fellépést követeltek. Ezek közé tartozott Csikesz Sándor, a debreceni református hittudományi kar dékánja, aki azt javasolta, hogy a zavargások kezdeményezőit gyorsított fegyelmi eljárással zárják ki az egyetemről.”⁷⁶

⁷¹ SZUNDY Béla, „Milyennek kellene lenni Debrecennek?”, *Közlöny* 58, 2. sz. (1927): 4.

⁷² *Az első Magyar Református Világgyűlés emlékfüzete*, össz. VASADY Béla (Debrecen, 1938).

⁷³ A témához lásd LADÁNYI Andor, *Az egyetemi ifjúság az ellenforradalom első éveiben (1919–1921)*, Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat, 88 (Budapest, 1979), 56–64., 117–178.; Uő., „A numerus clausus-törvény 1928. évi módosításáról”, *Századok* 128, 6. sz. (1994): 1117–1148.; Uő., *Klebelsberg felsőoktatási politikája* (Budapest, 2000), 76–89.; Uő., „A numerus clausustól a numerus nullusig”, *Múlt és Jövő* 15, 1. sz. (2005): 56–74.

⁷⁴ DÓCZI Antal, „Mai napok”, *Közlöny* 59, 2. sz. (1928): 18–19., 31.

⁷⁵ K. I., „Van-e megoldás?” *Közlöny* 64, 4. sz. (1933):1.

⁷⁶ LADÁNYI Andor, „A numerus clausustól a numerus nullusig”, *Múlt és Jövő* 15, 1. sz. (2005): 63–64.

Csikesz belső lelki szabadsággal kötelezte el magát arra, hogy a Trianon utáni revizionizmus és a terjedő fasizmus kettős szorításában egy a debreceni kollégiumi hagyományokhoz méltó nemzetnevelésre és nemzetvédelemre készítse fel a hallgatókat. A külföldi tanulmányútra biztatva javasolta egyik előadásában az új lelkésznevezéseknek, hogy

„nézzék meg a brúder képzőket. Micsoda mélységes kegyesség az, amely ott lakozik. Vagy csak nézzenek meg egy egyszerű 'Prädiger Seminar'-t valahol külföldön, különösen is a Bekenntnis-Kirche által fenntartott Seminart, meg fogja látni, hogy izzó, élő, az életbe átvitt eleven és vérré vált kegyesség nélkül nem lehetséges igazán előkészülni az Úr Jézus Krisztus szolgálatára.”⁷⁷

Összeforrt az élete a magyarországi református egyház egyetemes életével, közelebből az Országos Református Lelkészegyesülettel és az Országos Presbiteri Szövetséggel és a legtevékenyebben kivette részét az egyházi közéletből.

***

Csikesz Sándor aktív professzori pályája egybeesett a nagy gazdasági világválsággal, amelyben ő prófétaival erővel élt és szolgált. Csikesz egyházas kálvinizmusában harmonikusan illeszkedtek egységbe a bibliás keresztyénség és a vallástudományi teológia pozitív eredményei, valamint a református hitvallásos elvhez társuló, építő jellegű tudományosság.

Csikesz Sándor 1940. február 18-án bekövetkezett halálakor 54 éves volt. Tizenhét évi egyetemi tanársága alatt nem volt az egyetemen olyan reformmozgalom, építés vagy újjáépítés, amelynek ne lett volna bátor élharcosa.

Vö. FEKETE Csaba, „Zsidó tanítványok vallomása a Debreceni Kollégiumról”, *Confessio* 4, 4. sz. (1980): 96–100.

⁷⁷ Csikesz *Emlékkönyvek III.*, 161.